

UOT 7.01; 7:001.8

XƏYALƏ YUSİFOVA

XALQ RƏSSAMI QƏZƏNFƏR XALIQOVUN KİTAB
QRAFİKASININ BƏDİİ İFADƏ VASİTƏLƏRİ

Məqalə Azərbaycan təsviri sənətinin mühüm bir istiqamətini təşkil edən qrafika sənətinin tədqiqinə həsr edilmişdir. Bu sahədə məhsuldar fəaliyyət göstərən Azərbaycan rəssamlarından biri isə xalq rəssamı Qəzənfər Xalıqov olmuşdur. Müəllif tədqiqatına obyekt kimi Qəzənfər Xalıqovun kitab qrafikasını seçmişdir. Məqalədə rəssamın XX əsrin 30-cu illərində bu sahədəki fəaliyyəti tədqiq edilmiş, qeyd olunmuşdur ki, Qəzənfər Xalıqov otuzuncu illərdə kitab qrafikası sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Onun M.Seyidzadənin ("Nərgiz"), Ş.Rustavelinin ("Pələng dərisi geymiş pəhləvan") və Ə.Vahidin ("Qəzəllər") kitablarına çəkdiyi illüstrasiyalar təhli edilmişdir.

Açar sözlər: *Qrafika, təsvir, obraz, illüstrasiya, kitab*

Azərbaycan qrafika sənəti milli təsviri sənətimizin ayrılmaz hissəsi olmaqla, orta əsrlərdən başlayaraq kifayət qədər zəngin və maraqlı inkişaf yolu keçmişdir. Onun duyulması dərəcədə aydın olan təşəkkül yolunda orta əsrlərin əlyazmalarından başlayaraq bu günümüzdə kimi davam edən bədii axtarışları görmək mümkündür. Zamanında orta əsrlərdə Avropa rəssamlığında kəşf olunan fiziki-optik perspektivaya alternativ olaraq yaranan miniatür üslubunun cövhərində həm də dinimizin tələblərinə zidd getməmək istəyi durduğundan və özündə eyni zamanda bir çox bədii-dini dəyərləri ehtiva etdiyindən, bu bədii özünüifadə dünya üçün çox gözlənilməz və yeni idi. Bu üslubda yaradılmış çoxsaylı nümunələrlə bəzədilmiş əlyazmalarının orta əsrlərdən başlayaraq müasir dövrə qədər çox qiymətli sənət möcüzəsi kimi dünyanın ən məşhur muzey və şəxsi kolleksiyalarını bəzəməsi də onun səviyyəsinin necəliyindən xəbər verir. Təəssüf ki, onun XVII əsrə qədər davam edən bədii yüksəlişi milli təsviri sənətimizə Avropa rəssamlığından gəlmə bədii prinsiplərin daxil olması ilə onun çox fərqli inkişafa yönəlməsini şərtləndirdi. Bir müddət özünü "Qacar üslubu" şəklində ifadə edən rəssamlığımızın tədricən Avropa-rus incəsənəti ilə səsleşən bədii prinsiplərə tapınması da haradasa təbii görünürdü. M.M.Nəvvab, X.B.Natəvan, Usta Qəmbər Qarabaği və b. miniatürdən realizm ənənələrinə keçidi özündə əks etdirən əsərlərində milli qrafika sənətimizin müəyyən mərhələsini özündə yaşadan bədii məziyyətlər qabarıq idi. XIX əsrin sonu XX əvvəllərində B.Kəngərli, Q.Kaşıyeva və Ə.Əzimzadənin realizm ənənələrini özündə yaşadan əsərləri həm də milli rəssamlığımızda qrafikanın müxtəlif sahələrinin yarandığının sərgilənməsi idi. Bu rəssamların yaradıcılığında artıq dəzgah və kitab-jurnal qrafikasının, bir az sonra isə plakat nümunələrinin mövcudluğunu da dediklərimizin əyani görüntüsü saymaq olar (1, 14).

XX əsrdə yaşayıb-yaradan Ə.Əzimzadə, Q.Xalıqov, Ə.Rzaquliyev, S.Bəhlulzadə, M.Rəhmanzadə, A.Hacıyev, C.Müfizadə, B.Hacıyeva, R.Mehdiyev, E.Aslanov, A.Hüseynov, A.Rüstəmov, R.Hüseynov, A.Ələsgərov və b. müxtəlif janrlarda və texnikalarda yaratdıqları dəzgah qrafikası nümunələri ölməzlik qazanmış sənət nümunələri kimi bu günə kimi tamaşaçılarına estetik zövq verməkdədir. Bu xüsusiyyətləri özündə əks etdirən qrafik rəssamlardan biridə xalq rəssamı Qəzənfər Xalıqov olmuşdur.

Qəzənfər Xalıqov 1898-ci ildə Qobu kəndində anadan olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Texnikumunda təhsil almışdır (1928). "Molla Nəsrəddin" jurnalında karikaturaçı kimi çalışmışdır. Həmçinin teatr və kino dekorativ sənətkarı kimi fəaliyyət göstərmişdir, qrafika ilə

məşğul olmuşdur. 1973-cü ildən Azərbaycan Xalq rəssamıdır.

Sosialist inqilabının qələbəsindən sonra Azərbaycanda xalq təsərrüfatının bütü sahələrində quruculuq işləri həyata keçirilir, neft sənayesi bərpa və inkişaf etdirilir, yeni sənaye müəssisələri yaradılır, kənd təsərrüfatında qəti dönüş əmələ gəlir. Keçmişin qalığı olan savadsızlığa, mədəni geriliyə qarşı mübarizə dövlət əhəmiyyəti kəsb edir. Respublikanın müxtəlif yerlərində maarif və mədəniyyət ocaqları, məktəblər, kitabxanalar, qiraətxanalar, klublar açılır (2, 26). Zəhmətkeşlərin mənəvi həyatında bədii yaradıcılığın əhəmiyyəti və mövqeyi getdikcə artır. Mədəni inqilab xalq arasından çıxan istedadların yetişməsi üçün geniş imkanlar yaratdı.

1920-ci illərdə təsviri sənətin inkişafını ləngidən bir sıra maneələr qarşıya çıxardı. Bu maneələr, ilk növbədə, respublikada peşəkar rəssam kadrlarının olmamağı ilə bağlı idi. Buna görə də Maarif Komissarlığının sərəncamı ilə Bakıda Dövlət Rəssamlıq məktəbi açıldı. Görkəmli satirik rəssam Əzim Əzimzadə və o zaman Bakıda yaşayan rəssamlardan M.Gerasimov, Y.Samorodov və başqaları məktəbdə işə cəlb olundular.

Azərbaycanda yeganə peşəkar təhsil müəssisəsi olan bu məktəb ölkəmizin təsviri sənətinin inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Məktəbin yetişdirmələri hələ təhsil illərindən başlayaraq mədəni həyatın müxtəlif sahələrində, nəşriyyatlarda, sərgilərin təşkilində, teatrlarda, memarlıq binalarının, bayram şənliklərinin tərtibatında fəal iştirak edirdilər.

Rəssamlıq məktəbi respublikada ilk yaradıcılıq təşkilatlarının meydana çıxmasına təkan verdi, təsviri sənətdə dəzgah və teatr-dekorativ rəssamlığı, monumental heykəltəraşlığı, plakat və kitab qrafikası kimi yeni sənət növləri və formalarının təşəkkül tapıb hərtərəfli inkişaf etməsi üçün zəmin yaratdı.

Bədii yaradıcılıq sahəsində baş verən mühüm yeniliklərdən danışarkən, dəzgah rəssamlığının meydana çıxmasını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Azərbaycan rəssamlarının ilk addımları Dövlət Rəssamlıq məktəbi məzunlarının adı ilə bağlı olmuşdur. Məktəbdə hər dərəcənin axırında tələbələrin hesabat sərgiləri düzəldilir və həmin sərgilərdə etüdlər, kompozisiyalar, rəsmlər göstərilirdi. 1927-ci ildə təşkil edilən hesabat sərgisi gənc rəssamların ilk sərbəst yaradıcılıq təcrübəsinə yekun vurdu.

Dövlət Rəssamlıq məktəbinin ilk yetirmələri Ə.Rzaquliyev, İ.Quliyev, Q.Xalıqov, İ.Axundov, N.Mustafayev, Ş.Manqasarov, S.Salamzadə, A.Qaziyev, qrafika və heykəltəraşlıq üzrə ali təhsillərini Moskva və Leninqradda alıblar. 1930-cu illərdə H.Haqverdiyev, T.Tağıyev, K.Xanlarov, Ə.Kərimov, F.Əbdürrəhmanov, C.Qaryağdı, L.Kərimov və başqa rəssamlarımız mədəniyyətimizin ən yaxşı ənənələrini yaşadaraq, dolğun bədii formalı yaradıcılığı ilə Azərbaycan incəsənəti tarixinə daxil olublar (3, 45).

Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbinin yetişdirmələri 1928-ci ildə Azərbaycan Gənc Rəssamlar Cəmiyyətində (AGRC) birləşərək respublikanın həyatını əks etdirən maraqlı bir sərgi düzəldilər. Sərgidə göstərilən eksponatlar mövzu cəhətdən aktual olmaqla, müəlliflərin canlı müşahidələrinə əsaslanırdı. Rəssamlardan İ.Axundov, Q.Xalıqov, Ə.Rzaquliyev, H.Mustafayev və başqaları respublikanın müxtəlif rayonlarında müşahidə etdikləri məişət səhnələrini canlandıran bir sıra rəsmlər və lövhələrlə çıxış edirdilər. Bu yaradılmış sənət əsərlərində rəssamlar mütəmadi olaraq uzaq keçmişimizə və adət ənənələrimizi göstərməyə can atmışlar. Bəzi məişət yönlü yaradılmış təsviri sənət əsərlərində belə rəssamlar milli ruhu və ənənələrimizi göstərməkdən çəkinməmişlər. Sovet dövlətinin ilk illərində yetişən rəssamlarımızın yaratdıqları bu səpkili əsərlər sözün əsil mənasında böyük hünərlik təşkil edir.

Qəzənfər Xalıqov otuzuncu illərdə kitab qrafikası sahəsində də səmərəli fəaliyyət göstərmişdir. Onun M.Seyidzadənin ("Nərgiz"), Ş.Rustavelinin ("Pələng dərisi geymiş pəhləvan") və Ə.Vahidin ("Qəzəllər") kitablarına çəkdiyi illüstrasiyalarda müəllif düşüncələrinə edilən rəssam nüfuzetməsi realist-gerçəkçi bədii görüntüyə çevrildiyindən, onların hər biri oxucu

təxəyyülündə gerçəkləşən hadisə və obrazlarla səsleşmə gücünə görə cəlbedici və duyğulandırıcı baxılırlar.

Q.Xalıqov nəslinin digər nümayəndəsi Əmir Hacıyevin yaradıcılığında da ədəbiyyat nümunələrinə çəkilmiş illüstrasiyalar mühüm yer tutur. Otuzuncu illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında baş rəssam vəzifəsində çalışan Ə.Hacıyev müxtəlif dövrlərdə qələmə alınmış ədəbi nümunələrə yaddaqalan tərtibatlar vermişdir. Bu mənada onun Nizami Gəncəvi, Y.V.Çəmənzəminli, A.Şaiq, M.F.Axundzadə, M.Müşfiq və b. tanınmış söz xiridarlarının müxtəlif mövzulu əsərlərinə çəkdiyi real tutumlu illüstrasiyaların adını qeyd etmək olar (4, 56).

Mikayıl Müşfiq tərəfindən yazılmış “Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm” mənzum nağılına çəkilmiş illüstrasiyalarda onun uşaqlara ünvanlanması rəssam tərəfindən incəliklə nəzərə alınmış və son nəticədə nağıl ruhuna müvafiq, mətnin qavranılmasına yaxından kömək edən rəsmlər yaranmışdır.

Məlum olduğu kimi, Qəzənfər Xalıqov Şərqi böyük filosof-şairi Nizami Gəncəvi irsinə dəfələrlə müraciət etmişdir. Kitab tərtibatında əvəzolunmaz bu klassik irsə edilmiş müxtəlif illüstrasiyalar Nizami dünyasından doğan bədiiyin dərin təsviri formaları ilə nəzəri hər zaman özünə cəlb etməyi bacarmışdır. 1940-cı ildə isə Nizami obrazına edilmiş müraciət rəssamın böyük yaradıcı cəsarətini bir daha təsdiqləyir.

Rəssamın Nizami “Xəmsə”sinə çəkdiyi illüstrasiyalarda da poemanın (“Yeddi gözəl”) süjet xətti ilə səsleşən bədii şərhini görmək mümkündür. Bu bədii şərhərdə müəllifin ənənə ilə müasirliyin vəhdətinə nail olması, “Yeddi gözəl”də bir-birini əvəzləyən hadisələrin daşıyıcıları olan obrazların hiss-duyğularını inandırıcı bir tutumda ifadə etməyə imkan vermişdir (5, 45).

Bu yerdə deyək ki, müharibədən sonrakı dövrdə kitab nəşrinin genişlənməsi və rəssamların onun tərtibatına cəlb olunması ilk növbədə düşmənin üzərində qələbənin əldə olunması ilə bağlı olmuşdur. Belə ki, qanlı-qadalı döyüşlərin getdiyi bir vaxtda istər-istəməz kitab çapı ikinci plana keçirilmiş, əsasən ideoloji təbliğatın gücləndirilməsində yardımçı ola biləcək plakat və karikaturaya üstünlük verilmişdi. Paytaxtda fəaliyyət göstərən “Azərnəşr” və “Uşaqgəncnəşr” nəşriyyatlarında cəmiyyətin bütün təbəqələri üçün nəzərdə tutulan müxtəlif mövzulu kitabların çapı davamlı şəkildə almışdı. Bu mənada müharibə öncəsi kitab tərtibatında uğurlu nümunələr yaradan rəssamların yenidən bu işə cəlb olunmasını vurğulamaq olar. K.Kazımzadə, M.Abdullayev, Q.Xalıqov, M.Vlasov, S.Vlasova, M.Rəhmanzadə, O.Sadıqzadə və başqa rəssamların əllinci illərdə işıq üzü görən əksər kitabların bədii tərtibatında iştirakı da bunu təsdiqləyir.

Q.Xalıqovun Azərbaycan klassik ədəbiyyatına çəkdiyi illüstrasiyalarda qədim kitab mədəniyyətimizə müasir münasibət duyulduğundan onlar kifayət qədər cəlbedici və yaddaqalan idilər. Bu mənada onun Nizaminin “İskəndərnamə” (1953) və Xaqaninin “Şeirilər” (1955) kitablarına çəkdiyi illüstrasiyaların özünəməxsus bədii tutuma malik olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bu özünəməxsusluğu ilk növbədə onun hər iki görkəmli söz xiridarının mənəvi-psixoloji yaşantılarına buna müvafiq bədii görüntü verməsi şərtləndirir. Yerinə yetirilmiş hər bir əsərlər qələm texnikasında icra olunmasına baxmayaraq obrazlar daha dolğun şəkildə yerinə yetirilmişdir. Rəssam bu əsərlərdə sadə şəkildə məhəbbətin tükənməz gücünü verməyə nail olmuşdur.

Rəssamın “Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinə” verdiyi tərtibatda qədim əlyazmalarının bədii tərtibatı ilə səsleşən estetik məqamlar duyulmaqdadır. Kitabın ümumi tərtibatındakı klassik yanaşma ilə real biçimli illüstrasiyaların bir araya gətirilməsi zamanına görə fərqli olmaqla, ənənəviləşən kitab mədəniyyətinə yeni çalarlar əlavə etməyin özünəməxsus görüntüsü idi.

Ömrünün 60 ilini təsviri sənətin inkişafına və təbliğinə həsr etmiş Qəzənfər Xalıqovun rəssamlığın müxtəlif janrlarında mövzu baxımından çoxsaylı maraqlı lövhələr yaratmışdır. Onun

kitab qrafikası sahəsində xidmətləri xüsusilə əlamətdar olmuşdur. Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinə çəkdiyi illüstrasiyalar ölkəmizdə kitab mədəniyyətinin təşəkkül tapmasına öz təsirini göstərmişdir.

Qəzənfər Xalıqovun çəkdiyi tablo, plakat, kitab illüstrasiyaları, teatr və kino rəssamlıq nümunələri müasir Azərbaycan təsviri sənətinin qiymətli nümunələri kimi dünyanın bir çox sərgi salonlarında, rəsm qalereyalarında və muzeylərində uğurla nümayiş olunaraq milli mədəniyyətimizi layiqincə təmsil etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan incəsənəti / müəllif heyəti: Ə. Salamzadə, N. Rzayev, K.Kərimov, R. Əfəndiyev, N.Həbibov. Bakı: 1977, 212 s.
2. Əfəndi R. Azərbaycan incəsənəti. Bakı: Çarşıoğlu, 2001, 312 s.
3. Həbibov N. Azərbaycan Sovet rəssamlığı. Bakı: Elm, 1966
4. Габибов Н. Живопись Советского Азербайджана. Баку: Элм, 1982, 165 с.
5. Наджафов М. Газанфар Халыков. Очерки о жизни и творчестве. Баку: 1977

Sənətşünas-rəssam

e:mail: afiq.hasanov@gmail.com

KHAYALA YUSIFOVA

ARTISTIC FEATURES OF BOOK GRAPHICS BY PEOPLE'S ARTIST GAZANFAR KHALIKOV

The article is devoted to the study of graphics, which is an important aspect of Azerbaijan fine art. One of the most successful Azerbaijani artists in this field was honored artist Gazanfar Khalikov. The author chose Gazanfar Khalikov 's book graphics as the object of the study. The article explores the artist 's activities in the 1930s, and notes that Gazanfar Khalikov actively worked in the field of book graphics in the 1930s. The illustrations for the books of M. Seyidzade ("Nargiz"), S. Rustaveli ("The knight in the panther's skin") and A.Vahid ("Gazels") were analyzed.

Keywords: *Image, illustration, book, graphics.*

Хаяля Юсифова

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ КНИЖНОЙ ГРАФИКИ НАРОДНОГО ХУДОЖНИКА ГАЗАНФЕРА ХАЛЫКОВА

Статья посвящена изучению графики, которая является важным аспектом азербайджанского изобразительного искусства. Одним из самых успешных азербайджанских художников в этой области был народный художник Газанфар Халыков. В качестве объекта исследования автор выбрал книжную графику Газанфара Халыкова. В статье исследуется художественная деятельность художника в 30-х годах XX века, и отмечается, что Газанфар Халыков активно работал в области книжной графики в 30-х годах. Были проанализированы иллюстрации к книгам М. Сеидзаде («Наргиз»), Ш.Руставели («Витязь в тигровой

шкуре») и А. Вахида («Газели»).

Ключевые слова: *Графика, иллюстрация, изображение, образ, книга.*

AMEA-nın müxbir üzvü Cəfər Qiyasi tərəfindən təqdim edilmişdir

Daxilolma tarixi: **İkin variant 08.10.2019**
 Son variant 20.11.2019